

IZPOD PULTA

PRILOGI ZA PRVI ROJSTNI DAN

Slovenski prostor ni najbolj naklonjen časopi-
snim prilogam, ki bi gojile humanistično teoretsko
produkcijo. Pri tem je svojo vlogo odigrala neka
samodejna cenzura, ki se je v novih družbenih
razmerah pojavila znotraj medijskega prostora,
hromeč sleherni poskus razsvetljenske refleksije
sicer sanjsko zanesenega političnega dogajanja.
Prav zato se nam zdi primerno poudariti, da s to
številko stopamo v drugo leto izhajanja priloge
Izpod pulta. Zavedamo se, da se priloga še ne bo
kmalu ponašala s številnim bralstvom, ki bi ji
zagotavljalo dostojno preživetje, upamo pa si trdi-
ti, da se lahko ponašamo z bralci, ki jim ni do
puhloglavosti in nekritičnega sprejemanja kreacije
vselej novih državotvornih sanjarij.

Zato si po enem letu ne bomo pisali nove
zgodovine niti gradili zmagoslavnihi slavolokov;
edini dolg, ki ga imamo do zgodovine, je opravičilo
za pretekle zablode.

Torej, opravičilo velja najprej zaradi nepravilne
navedbe avtorja koncepta *frajtonarce kot sloven-
skega državotvornega instrumenta*. Nesporno
avtorstvo koncepta velja pripisati, kot so nas po-
učili naši prijatelji, Lojzetu Peterletu. Morda smo
preveč domišljivi, ko verjamemo, da je besedilo,
ki smo ga na tej strani priobčili v prejšnji prilogi,
doseglo duhovne višave zgoraj omenjenega. Kljub
omenjeni zadregi pa nam je novo razkritje omo-
gočilo, da izza koncepta *frajtonarce* kot državot-
vornega instrumenta prepoznamo znameniti
"proizvedli, ne da bi vedeli, kaj so proizvedli".
Vprašanje o tem, kaj drži nek narod in narodot-
vorno državo skupaj, predstavlja enega trših teo-
retskih orehov. Strukturalisti izgubljajo leta ob
raziskovanju državotvornih elementov, ki bi jih
uspešno povezali v trdno delujočo strukturo. O tem
so si veliko bolj na jasnem davkoplačevalci, ki ob
splošni pavperizaciji na račun prekomernega odli-
va proračunskih sredstev, namenjenih kreipitvi
vseh oblik represivnega aparata države, čedalje
bolj občutijo smeri razvoja nekega novega to-
talitarizma. Na eni strani se oblastni nagovor spo-
gleduje s kmečko preprostostjo 19. stoletja in se
kaže kot etnično-folklorno izobražen (zna, deni-
mo, vleči štimo v večglasnem petju, igrati na
frajtonarce ali vsaj na glavnik, skakati po eni nogi
in v ritmu polke izmenično prestopati na drugo...),
po drugi strani pa se šopiri z najsodobnejšimi
puhloglavimi statusnimi simboli petičnih zahodn-
jakov. Zato bomo, navdahnjeni z idejo pravega
državotvornega koncepta, razmislili, ali ne bi ne-
mara "koncept *frajtonarce*" lahko koristil tudi nam,
pri čemer bi hkrati ohranili obstoječa oblastna
razmerja. Predlagamo prelom z zgodovinskim
zgoščanjem in delitvijo imidža na tiste, ki zagovar-
jajo kmečko prvinskost 19. stoletja, in one, ki se
zavzemajo za kulturne dosežke sodobnosti. Ob
doslednosti izvajanja predvidevamo, da bi se šte-
vilo v narodne noše oblečenih domoljubov kmalu
skrčilo na vladni personal. Tako bi odpadle nepo-
trebne avtomobilske afeze, saj bi vlada zastopala
Slovenijo z imidžem 19. stoletja, in bi se državni-
ki prevažali okrog z zapravljenimi in največ dvema
konjema, prav tako bi jih na konjih spremljalo nekaj
s sabljami oboroženih stražmojstrov. Zgled pre-
prostosti in varčnosti 19. stoletja bi sčasoma pre-
šel ves državni aparat, kar bi imelo neslutene
posledice v prid družbeni blaginji. Pomislimo, ko-
liko proračunskega denarja bi lahko na ta način
prihranili, koliko bi ga lahko preusmerili v razvoj
socialno prijazne države, v zdravstvo, šolstvo, in
končno bi lahko upali tudi na sredstva za podporo
najrazličnejše miselne produkcije.

Idejo podarjamo vsem oblastnikom, ki se neguje-
jo v sebi strasti po oblasti ter gojijo upanje na
vladavino po naslednjih volitvah. K razmerju med
oblastjo in intelektualci je bistveno povedal že Pas-
cal, zato je na oblasti, da stopi odločilni korak od
sedalne genialnosti naprej in si po Pascalovem
vzorcu zagotovi neminljivo mesto uživanja.

V tem letu smo navkljub vsemu mislili za vas:

Bojan Baskar, Irena Destovnik, Marjetka Krese-
Baskar, Samo Kristan, Tomaž Kukovica, Tine
Kurent, Mateja Lenaršič, Janez Markeš, Rastko
Močnik, Albert Mrgole, Vili Ravnjak, Rudi Rizman,
Iztok Saksida, Zoja Skušek, Jiri Svitek, Jože
Vogrinc in Miha Zadnikar.

Albert Mrgole

Rastko Močnik

KAJ JE ALTERNATIVA?

Na vprašanje "Kaj je alternativa" bi pred dvema
letoma ali tremi odgovorili brez težav; danes nas
spravlja v zadrego. To je paradoks, saj se družbene
zadeve s časom navadno same izostrijo - ali pa z
leti vsaj mi prihajajo do vse jasnejših in preprič-
ljivejših razlag. A pri alternativni se zdi, kakor da so
se v zadnjih letih stvari vse bolj zapletale - pamet
pa kakor da nam je vse bolj odpovedovala. Kar je
spet presenetljiva ugotovitev - glede na splošni
občutek, da z napredkom demokracije družbena
razmerja postajajo vse bolj pregledna, in glede na
utečena pričakovanja, da bo s svobodo javne
besede politična debata postajala vse bistrejša in
vse duhovitejša.

Da nas vprašanje o alternativni že takoj pripelje
do paradoksa in do nepričakovane ugotovitve, je
vsekakor znamenje, da je to vprašanje ta čas
vredno premisliti.

Do skice za tak premislek lahko pridemo po
bližnjici: namesto da bi se spustili v dolgotrajen
pretres o sedanjih "družbenih strukturah" in v
globokoumno modrovanje o "strukturni družbene
zavezi", sklepe iz zgodovinskega časa, skupno
na način paradoksa? Na to vprašanje nam je
humanistika že zdavnaj priskrbel odgovor - zgo-
stimo ga lahko s pojmom "splošnega stanja duha
in nra", lahko tudi s konceptom "ideologije".

Tisto, kar si ljudje mislijo o svojih občestvenih
razmerjih, je konstitutivni del te občestvenosti
same - in sem lahko prikladno uvrstimo tudi
"splošne občutke" in "utečena pričakovanja",
iluzije, strasti in govorice, s katerimi ljudje
doživljajo, izrekajo medsebojna razmerja in jih tako
formirajo, tj. vzpostavljajo in določajo.

Če zadevo postavimo na ta način, smo jo
vzdignili na raven njene brzčas najinteligentnejše
zastavitve iz časov, ko se je zdelo alternativa nekaj
samoumevnega. Tomaž Mastnak je tedaj aktual-
nost novih družbenih gibanj dokazoval z
navdušenjem, ki so ga zbudila pri državljanih (v
letih 1986-1987 so z novimi družbenimi gibanji
simpatizirale tri četrtine anketirancev v raziskavi o
slovenskem javnem mnenju, sodelovati pri njih pa
je bilo pripravljenih več od polovice); eksistenco
alternativnih gibanj pa je Mastnak tedaj utemeljil
prav na tem, da jih je javnost sprejela z veseljem
pričakovanjem. Naj so bila gibanja še tako obrob-
na, njihova organizacija še tako šibka, njihova
gonilna jedra še tako maloštevilna - večinska jav-
nost jih je sprejela; lahko bi rekli, da je bila njihova
moralna moč tolikšna prav zato, ker so delovala
na obrobjih in brez opore v senilnem, represivnem,
brezperspektivnem sistemu. Ko pa so državljani
dobili priložnost, da svoje navdušenje dejavno
uveljavijo - ga niso uveljavili na način, ki bi ustrezal
sprožilu tega navdušenja, novim družbenim
gibanjem. Rekli bi lahko takole: alternativa, vzrok

za demokracijo, se je utopila v svojem učinku,
demokraciji.

Kako je mogoč ta glavni paradoks, ki poraja
vse druge bizarnosti sedanjega položaja? Odgovoril bi s tem, da obrnem stereotip, ki je sicer
v splošni modi novejšje jugoslovanske folklore:
sedanja demokracija je padla pod intelektualno in
politično raven nekdanje demokratizacije zato, ker
se je pokazalo, da je politični um pod ravnišo
državlanske strasti. Državlanska "strast", ki so
jo prebudila nova družbena gibanja, in vsa druga
alternativa od punka do alternativnega
novinarstva in materialistične teorije, je bila os-
vobajajoča, duhovita, intelektualna: državljanski um
pa še zmerom tiči v sponah nekdanje politične
govorice in zdaj slepo ponavlja papagajске for-
mule, kijih je "strast" alternative že zdavnaj odvrkla
na smetišče zgodovine.

Dokler je bila alternativa odrinjena na rob, je
dihala s srcem in z duhom: ko je vdrla v središče
družbenega dogajanja, je s tem predrla bolni tvor
starega sistema, in njegov gnoj se je razlil po
celotni politični sceni. Ali brez metafore: Z raz-
padom nedemokratskega sistema je razpadla
tudi vladajoča ideologija - in njene številne frakcije
so zapolnile politični prostor. Nekdanja represija
se je umaknila vesoljni mistifikaciji. S tem se je
seveda razodela tudi ideološka podlaga, na kateri
je bila represija včasih možna: socialna misel
nesvobodnih družb izvira iz socialne psihologije
duhovno ubožanih državljanov. Stari estab-
lishment je zaživel posmrtno življenje v predsod-
kih, obnošenih miselnih obrazcih, zastarelih
iluzijah, ki jih je polno sargaško močvirje sedan-
jega političnega trenutka. Tisto, čemur v sedanjem
žargonu pravijo "slepa strast" - in česar je poln
politični prostor - je samo slepota, s katero so nas
udarile razbitine vladajoče ideologije. Le še z nos-
talgijo se lahko spominjamo plemenitih poskusov
samoorganizacije kulturno razlaščenih mladinskih
množic v alternativni kulturi nekdanjega punka in
sorodnih gibanj.

Nemara bi lahko rekli, da je bil sedanjí antik-
limaks nujen: zlasti zato, ker smo intelektualni
proizvajalci alternative močno podcenjevali
dejansko moč hegemonne ideologije. Zanesljivo pa
lahko trdimo, da iz sedanjega razsula ni nujnega
izhoda: bolj ko se bodo praznila politična gesla,
bolj bodo vse politične frakcije igrale na isto
struno; in bolj ko bodo vsi besedovali z istim
besediščem, bolj se bosta v javnem življenju uvel-
javljali groba sila in zahrbtna intriga. S silo nam
grozijo - intriga že teče, v medijih, za kulisami,
najbolj pa kar v glavah. Če bi se nadaljevala
dosedanja vulgarizacija javnega življenja, bi lahko
odločilno prednost dobile politične sile, ki lahko
uporabijo vojsko, policijo, represijo nasploh. Ne
smemo pozabiti, da pučisti tako rekoč vselej nas-
topajo v imenu reda in zakonitosti.

Iz česar izhaja tale sklep: da je nujno obnoviti
alternativo kot intelektualno prakso in politično
strategijo.

SELF - REMADE MAN

MICHAEL JACKSON:
BLACK OR WHITE - OR ET?

"I'm not gonna spend my life bein' a color"
(On sam; n. n. m.)

O. Kaj?

Ne bom jamral o vsemogočnosti biznisa kot prvem in poslednjem vzroku, zakaj je M. J. tako zelo uspešen. Tako "kritično" jamranje skrajno prezira okus množic, saj je njegova podmena, da "tisti, ki o vsem odločajo", oblikujejo naš okus kakor plastelin - takemu prepričanju se ne more nikoli posvetiti, zakaj prezirano občinstvo Michaelu Jacksonu pade na finto, komu drugemu pa ne. K pisanju me je spodbudilo naključje, da sem ravno v času kraljevanja Jacksonovega **Black or White** po top lestvicah prebral enega prvih poskusov teoretske pojasnitve Jacksonove izjemne popularnosti, spis **Monster Metaphors: Notes on Michael Jackson's "Thriller"** Kobene Mercer v **Screenu** (št. 27, 1/1986). V prvem delu zapisa preverjam avtorčin poskus, da bi "materialistično" pojasnila uživanje v petju M. J. z aplikacijo Barthesovega pojma **zrno glasu**, v drugem pa poskušam najti trdnejše izhodišče za pojasnitev razsežnosti ideološkega učinkovanja M. J. Če vam je teorija zoprna, spustite prvi del. Kdor pričakuje odgovor na vprašanje, zakaj je zanj M. J. bodisi super, bodisi zanič, mu odsvetujem tudi branje drugega dela. Naj se rajši uleže na kavč!

I. Zrno in cvilež

Mercerjeva se (konec leta 1985) ukvarja z videoklipom **Thriller**. Ta 13-minutni proizvod je nastal potem, ko je z istoimenskim LP M. J. že postal superzvezda pop godbe. Zato ni promoviral plošče oziroma kasete, kot je pravilo v popu, pač pa je utrdil status in identiteto Michaela Jacksona kot blagovne znamke (po temu evfemistično pravi image, izdelovalci reklam bi rekli logo, slovenisti pa zaščitni znak). Je torej pravšnje izhodišče za "branje" M. J.

Kobena Mercer nameni veliko pozornosti tistim zunanjim pogojem uspešnosti M. J., ki bi jim v logiki rekli nujni, ne pa tudi zadostni pogoji: zlasti dolgemu profesionalnemu stažu, saj je že kot otrok nastopal v kvintetu Jackson Five, ki je bil ena zlatih jam glavnega proizvajalca črnega popa od konca 60. let naprej - družbe Tamla Motown. Tehtnejši je poudarek, da je M. J. v začetku 80-ih, pred **Thrillerjem**, zamenjal tipično podobo črnega pop pevcu za svetlejšo polt, tanjši nos in ustnice, zavrnan lase itn., in tako postal širše sprejemljiv, na videz mlajši, bolj feminilen, zlasti pa bolj bel. Mercerjeva tudi ugotavlja, da se na videoklipu oziroma na zvočnem posnetku M. J. "poigrava" tako z žanri v pop godbi (vključen je, denimo, rap, ki ga govori belec z angleškim naglasom) kot s filmskimi žanrskimi pravili (zlasti s statusom pripovedi: je to melodrama, thriller, musical?). Mercerjeva v tem vidi brechtovsko potujitev in govori o večplastnosti sporočila. Oboje je smiselno kvečjemu kot prepričevanje levih intelektualcev, naj jim bo M. J. všeč, ker je v resnici njihov; kot opis tistih lastnosti izdelka, ki so ga domnevno prodale množicam, je nesmiselno.

Zadnji adut pojasnjevanja je Michaelov glas, v katerem poslušalci uživajo. Ta glas ima by K. Mercer zrno. To zrno se razodeva v sopihih, cviležu in vzdihljajih /gasp, squeak, sigh/. Taka razlaga se ji zdi materialistična, ker se spusti do telesnega in kot telesnega neodtujljivega od M. J. kot posameznika; ker pojasni domnevno seže do enkratnega in minljivega telesa M. J., bi rado veljalo za individualno, saj bi v individualnem rado zasidralo ono izpričano izjemnost.

Pojem zrno glasu /grain de la voix, angl. grain of the voice/ je pobran pri Rolandu Barthesu (spis **Le grain de la voix** iz 1972 je najlažje dostopen v angleškem prevodu v knjigi **Image-Music-Text**). Zrno glasu poskuša Barthes res zajeti na ravni vokalne glasbe, kot zrno enega, enkratnega glasu, na ravni, kjer ne gre niti za izvirnost glasu, niti za njegovo osebnost, a vendarle za individualnost.

Zrno začutimo "ob srečanju med govornico in glasbo". Barthes nalašč izbere zelo kultivirano in zgodovinsko precizno zvrst vokalne glasbe z besedilom, da bi odštel od pevčeve izvedbe vse tisto, kar ni zrno glasu: če vzamemo basista v ruski sakralni operi in od njegovega glasu odmislimo pomen besed, dramatsko ekspresivnost, formo litanije, melizme, celo slog izvedbe, "ostane nekaj, očitno je in vztrajno (edino to slišiš)...kar je neposredno pevčovo telo... "Zrno" glasu ni - ali vsaj ni zgolj - njegova barva; pomenjanja /significance/, katerega odpre, v resnici ni mogoče definirati bolje, kakor če rečemo, da gre za trenje med glasbo in nečim drugim, in to nekaj drugega je neki posamezni jezik (nikakor pa ne njegovo sporočilo). Ob pevcu Panzeri govori Barthes o umetnosti "čistih francoskih vokalov": zrno glasu nas zapelje v uživanje /jouissance/ onstran kulture. Gre za raven "pisave" v njeni abstraktni materialnosti. "Zrno je telo v glasu, kadar poje, roki, kadar piše, udih, kadar plešejo".

Najdba, ki jo Barthes opisuje kot zrno glasu, je v Lacanovi psihoanalizi konceptualizirana kot glas, kolikor je objekt. Barthesova zastavitev je utopična: zrno najde v glasu, ki poje besedilo v maternem jeziku, in s tem realno razsežnost glasu kot objekta reducira na imaginarno razsežnost pomena, ki je pred smislom in se poraja neposredno iz glasov, katerih govorna razsežnost je zatrta, njeno zatrt priznavanje pa je nujni pogoj za imaginarno razsežnost (ruski basi, čisti francoski vokali).

Vendarle pa je iz Barthesovih opisov popolnoma jasno, da zrno glasu sodi na raven in-

dividualnosti, že kar idiosinkretičnosti, ki je pevcu dana z njegovim glasom in se zdi, ko da tega zrna ne bi mogel ne imeti. Izključeno je torej, da bi zrno glasu delovalo na ravni stila izvedbe. Pri vriskih in vzdihih M. J. pa gre ravno za slednje: sopihi, kriki se dodajajo k besedilu ali pa ga podčrtujejo, v obeh primerih so popestritev govorne artikulacije. Postavimo jih lahko na raven prozodične interpunkcije, lahko pa bi jih obravnavali tudi kot retorični pripomoček, in sicer kot glasovne figure. Figure, ker ti glasovi niso semantično nevtralni in ker sugerirajo uživanje ne sami na sebi, ampak v okviru črne pop godbe, njenih zvrsti in njihove zgodovine. V tej tradiciji popa je zahteva po "telesnosti" izrecna, banalna, načini njene realizacije pa sodijo v arizem. Če je nekoč nekje v tej tradiciji šlo za zrno glasu, je to že zdavnaj razraščeno v vsakomur dostopno žanrsko retoriko.

II. Black? White? ET!

M. J. je na **Black or White** oblečen v belo in črno, njegov obraz je še bolj pobeljen kot prej, lasje daljši. Njegova podoba je še v okviru, ki ga je nakazal **Thriller**. Videoklip je to pot enako ambiciozen: že krajša verzija traja čez 6 minut, še daljša pa je namenjena kupcem videokasete (zanje je rezervirano metamorfotiziranje pevcu kot idola v črno mačko in reminisciranje na **Thriller** pa spogledovanje z mladostniško deviantnostjo). Za uspešnost zdajšnje medijske podobe M. J. je bistveno, da je njen razvoj javen tako rekoč od vrta naprej. Preobrazba iz tipičnega mladeniča črnega popa v rasno, starostno, spolno in glede sponse usmeritve dvoumno kreaturo se zato ponuja kot preobrazba, ki se dogaja na površini

scene; ker pa je M. J. vseskozi reklamiran kot bitje, ki "v resnici živi samo pred kamerami" (o njegovem privatnem življenju ni znanega nič normalno škandaloznega, pač pa vesti nihajo med skrajnostima vampirizma in perverziji, skratka nečloveškosti z ene strani, in popolne, že kar vulgarne navadnosti in nezanimivosti na drugi), se ta površina ponuja kot edina resnica njegove pojavnosti. Kar se kaže, to je in le toliko je. Genialnost te konstrukcije je, da identifikacija z M. J. nikogar ne ogroža, saj se ve, da je M. J. "po rodu" črn, moški, heteroseksualec, Kristusovih let, hkrati pa ga je mogoče brati, ko da je gay, deček, dekle, bel ali pa, še rajši, da sublimira te izključujoče možnosti v podobi, katere status je konstrukt, za katerim ni nobenega drugečnega "zadaj", torej realen konstrukt. Tako branje je mirne vesti fetišistično, saj si vedno lahko reče, da je M. J. le fasada, s katero se mirno identificiram, ker me ne ogroža v vlogi, v kateri želim biti viden, kadar ne fantaziram z M. J.: rasist lahko mirno naprej sovraži "črnuhe" in se identificira z M. J., prav tako gay ali vi.

Black or white se vseskozi ponuja kot konstruiranje nadrasne identitete v živo na ravneh Jacksonovega izgleda, dekora, soplesalcev, glasbenega in vizualnega žanra. "Izvir" glasbe (ki je bela: začetna scena je sploh plagiat znamenitega klipa **Twisted Sister** izpred nekaj let, kakor bi v končnih metamorfazah glav različnega spola in ras lahko vedeli parafrazo reklam za **Benetton** itd.) prihaja z zvezd: tej homonimični označitvi M. J. kot vesoljca (ki jo humorno podpre, da dečkova mati v naslednji sceni bere časopis, kjer je glavna novica "Ugrabil me je NLP" - "pojasnilo" katapultiranja očeta izpred Tv v "Afriko", t. j. med gledalce snemanja videoklipa, ki ga gledamo) sledi spodbitje statusa realnosti glasbe; doslej smo jo imeli za "spremljavo" vizualnega dogajanja, ko pa se "subjektivna kamera" ustavi pred oknom dečkove sobe, se po prehodu iz zunanosti noter v sobo izkaže, da fant zares posluša glasbo. Tako zares, da ga oče pride zatret in se mu smrkavec maščuje tako, da naravna kitara na ful in ga vrže skozi strop in vesolje na prizorišče kvaziatriške odprte scene lova divjakov na leve, med njimi pa M. J., ki zdaj začne peti osrednji del komada z refrenom. Glasba je v osnovi vseskozi rock, scene s skupinami plesalcev pa zajamejo poleg Afričanov Indonezije, Indijance, Indijko in Ruse. Nenaravnost, odrskost je ves čas poudarjena: plesalci stečejo iz eksterierja ene scene v interier druge; plesalci nove scene se mešajo med akterje prejšnje; še "v Indiji" začne padati "ruski sneg"; namesto veritičnih kulis so uporabljene očitno narisane. Kot skupno prizorišče plesanja se "izkaže" potem - pečatnik v roki belega dojenčka, ki skupaj s črnim sedi na globusu. Nova glasbena tema, nova sekvenca z gorečimi križi in aluzijami kontra KKK, ki se spet izkaže za "ozadje" urbane scene z otroki vseh ras, med njimi dečka z začetka, ki zdaj odpira usta za rap, ki ga govori odrasel belec z angleškim naglasom. Nova sekvenca zgosti na istem kraju (okoli M. J., nameščenega na ploščadi Kipa svobode pred vhodom v newyorško luko) arhitekturo vsega sveta: Pariz, London, Atene, Carigrad, Agro... Tej sledijo metamorfoze obrazov, ki pojejo z Michaelovim glasom, iz spola v spol, iz rase v raso, končajo pa se tako, da se "izkaže", da gre za prizor s snemanja videoklipa... Komada je zdaj konec, v daljši verziji pa M. J. odide s snemanja novim samotnim metamorfozam naproti.

Obnovo sem naredil, da si priključimo v spomin to nenehno spodnašanje komaj vzpostavljene identitete scenskega dogajanja oziroma glasbe. Ne gre za eklektizem niti za parodijo. M. J. ni v nikakršni distanci do ničesar zunaj, saj vse posrka v gibanje konstruiranja in rekonstruiranja, kjer ni kam ven stopiti in tudi ni nobene distance. Zunaj konstrukta ni ničesar.

Mimo so primitivni časi "bega iz realnosti" v popu. Namesto zvezd, ki so ponujale zgolj drugo "pravo" identiteto svojim privrzcem, ponuja M. J. načrtovano konstrukcijo samega sebe kot zgolj konstrukta.

Prevedla: Andreja Kuhelj in Saša Jovanovski

SIGMUND FREUD: TABU DEVIŠTVA (1.del)*

(Prispevki k psihologiji ljubezenskega življenja III) (1918)

Malo detajlov iz seksualnega življenja primitivnih ljudstev je našemu občutju tako tuje, kot je to njihovo vrednotenje devištva, nedotaknjenosti ženske. Visoka vrednost devištva, ki ga prosilec pričakuje od ženske, ki jo snubi, se nam zdi tako zakoreninjena in samoumevna, da smo skoraj v zadregi, ko moramo ta predsojdek utemeljiti. Zahteva, naj dekle v zakon z enim ne prinese seboj spomina na spolni odnos z drugim moškim, ni pravzaprav nič drugega kot logično nadaljevanje pravice do izključnega lastništva nad žensko, ki nastopa kot bistvo monogamije, in razširitev tega monopola v preteklost.

S tega stališča nam, če bi se sklicevali na naše običajne poglede na žensko erotično življenje, ne bi bilo težko zagovarjati tega, kar se je sprva kazalo kot predsojdek. S tistim, ki bo prvi zadovoljil dolgo in s trudom zadrževano ljubezensko hrepenenje device in pri tem premagal odpore, vzpostavljene pod vplivom okolja in vzgoje, bo vstopila v trajen odnos, odnos, v katerega ne bo mogel vstopiti noben drug moški. Skozi to izkustvo se v ženski razvije neko stanje podrejenosti, ki zagotavlja, da ostane njena posedovanost s strani moškega nemotena in ji hkrati pomaga pri tem, da se upre novim vtisom in zapeljevanjem.

Izraz "spolna podrejenost" (geschlechtliche Hörigkeit) je leta 1892 von Kraft-Ebing izbral za opis fenomena nenavadno visoke stopnje odvisnosti in nesamostojnosti, ki se pri nekom vzpostavi do druge osebe, s katero je v spolnem razmerju. Ta podrejenost lahko včasih seže zelo daleč, vse do izgube vsakršne samostojne volje in do najtežjih žrtvovanj lastnih interesov; avtor pa ni pozabil pripomniti, da je določena mera te odvisnosti "vsekakor potrebna, če naj zveza nekaj časa trajajo". Neka mera seksualne podrejenosti je dejansko nepogrešljiva pri ohranjanju zakonske zveze, kakršna se je vzpostavila v naši kulturi in brzdanju poligamnih tendenc, ki jo ogrožajo. V naši družbeni skupnosti se ta dejavnik praviloma upošteva.

"Nenavadno visoka stopnja zaljubljenosti in šibkosti značaja" na eni strani, neomejen egoizem na drugi; iz te zveze von Kraft-Ebing izvaja nastanek seksualne podrejenosti. Analitično izkustvo nam ne dovoljuje, da bi se zadovoljili s tem preprostim poskusom razlage. Prej bi lahko trdili, da gre odločilni moment iskati v količini premaganega seksualnega odpora, poleg tega pa tudi v koncentraciji in enkratnosti njegovega premagovanja. Podrejenost je v skladu s tem neprimerljivo pogostejša in intenzivnejša pri ženski kot pri moškem, vendar pri zadnjem v današnjem času bolj pogosta kot v antiki. Kjer smo lahko preučevali seksualno podrejenost pri moških, se je le ta izkazala kot rezultat procesa, v katerem je neki določeni ženski uspelo premagati psihično impotenco moškega, ki ji je oddel ostal zavezan. Mnogo presenetljivih in pozornost vzbujajočih porok in prenekateri tragični dogodek - že sam na sebi daljnosežnega pomena - najbrž najde v tem svojo pojasnitev.

Vrnimo se zdaj k ravnanju primitivnih ljudstev, za katera bi bilo napak trditi, da devištvo ne pripisujejo prave veljave in kot dokaz navesti, da defloracija deklic izvajajo zunaj zakonske zveze in pred prvim spolnim odnosom v zakonu. Nasprotno, zdi se, da je tudi zanje defloracija pomembno dejanje, vendar je postala predmet tabuja - prepovedi, ki bi jo lahko opisali kot religiozno. Namesto, da bi jo prihranili ženinu in bodočemu zakonskemu partnerju, običaj zahteva, naj se ta izvršitvi defloracije izogne.

* Ni moj namen, da bi zbral vse navedbe v literaturi, ki pričajo o obstoju običajev prepovedi, slediti njeni geografski razširjenosti in naštetih vse oblike, v katerih se izraža. Zadovoljil se bom torej z ugotovitvijo, da je pretrganje himena zunaj poznajše zakonske zveze pri danes živečih primitivnih ljudstvih zelo razširjeno. Kot pravi Crawley: "This marriage ceremony consists in perforation of the hymen by some appointed person other than the husband; it is most common in the lowest stages of culture, especially in Australia." ("Poročno obredje sestavlja perforacija himena, ki jo izvede za to določena oseba, vendar pa to ne sme biti poročni partner; ta oblika je najbolj pogosta na najnižjih stopnjah kulture, še zlasti v Avstraliji." (Crawley, 1902, 347.)

Če torej defloracij -- bi bila izvršena med prvim spolnim odnosom v zakonu, jo je moral - na kakršenkoli že način in kdorkoli že - izvršiti pred tem. Navedel bi nekaj mest iz Crawleyeve zgoraj omenjene knjige, ki govorijo o tem vprašanju, hkrati pa nam dovoljujejo tudi nekaj kritičnih pripomb.

Ibid., 191: "Tako je pri Dierih in sosednjih plemenih (v Avstraliji) splošen običaj, da deklici, ko pride v puberteto, pretrgajo himen. Pri portlandskih in glenelgških plemenih naredi to praviloma kaka stara ženska, včasih pa povabijo tudi bele moške, da bi deflorirali deklice."

Ibid., 307: "Himen včasih umetno predrejo že v otroštvu, večinoma pa po puberteti... To dejanje je, tako kot v Avstraliji, pogosto povezano z ritualnim aktom spolnega občevarja."

Ibid., 348 /O avstralskih plemenih, pri katerih obstajajo glede poroke znane eksogamne restrikcije, Spencer in Gillen poročata (1899): "Himen umetno

predrejo, nato pa pri tej operaciji navzoči moški v določenem vrstnem redu izvedejo /N.B.: obredni/ koitus določenem vrstnem redu izvedejo /N.B.: obredni/ koitus z dekletom... Potek dogodka je sestavljen iz dveh aktov: perforacije in spolnega odnosa."

Ibid., 349: "Pri plemenu Masai /v ekvatorialni Afriki/ sodi izvršitev te operacije k najpomembnejšim predpripravam na zakonsko zvezo. Pri plemenih Sakai /Malaja/, Batta /Sumatra/ in Alfoer s Celebov izpelje defloracijo nevestin oče. Na Filipinih so bili v ta namen določeni moški, katerih poklic je bila, v kolikor ni himena že v otroštvu predrla za to pooblaščen stara ženska, prav defloracija nevest. Pri nekaterih eskimskih plemenih so razdeyicenje neveste prepuščali angekoku, svečniku."

Pripombe, ki sem jih najvil, se nanašajo na dve mesti. Prvič moramo obžalovati, da v teh zapisih ni bolj skrbnega razlikovanja med samo perforacijo brez koitusa in koitusom, izvedenim prav zato, da bi predrl himen. Le na enem mestu je bilo izrecno povedano, da je ta proces sestavljen iz dveh aktov: defloracije /manualne ali instrumentalne/ in spolnega akta, ki ji sledi. Sicer zelo bogat material, ki ga najdemo pri Plossu in Bartlesu /1891/, je za naše namene skorajda neuporaben, saj je v tej predstavitvi v korist anatomskih nasledkov povsem zanemarljiv psihološki pomen akta defloracije. Drugič pa bi bili radi poučeni tudi o tem, v čem se "obredni" /čisto formalni, ritualni ali oficielni/ koitus v tem primeru razlikuje od običajnega spolnega odnosa. Avtorji, ki so mi bili dostopni, so bili bodisi preveč strahotljivi, da bi o tem razpravljali, ali pa so, na drugi strani, podcenjevali psihološki pomen tovrstnih seksualnih detajlov. Upamo lahko, da so izvirna poročila popotnikov in misijonarjev bolj izčrpna in nedvoumna, vendar ob nedostopnosti te, večinoma tuje literature, kakršna vlada danes, o tem ne morem reči nič določeno. Vprašanje, ki se zastavlja v drugi točki, lahko sicer zanemarimo, če upoštevamo, da bi mogel obredni, navidezni koitus predstavljati le nadomestilo oziroma zamenjavo za nek zgodnejši, v celoti izpeljan spolni odnos.

K osvetlitvi tabuja devištva bi na kratko podal še nekaj momentov. Pri defloraciji dekleta se praviloma preljuje kri. Prvi poskus razlage bi lahko potemtakem utemeljili na strahu pred krvjo, ki pri primitivnih ljudstvih predstavlja življenje. Tabu krvi se kaže skozi številne predpise, ki nimajo sicer nič skupnega s seksualnostjo, pač pa se pogosto navezujejo na prepoved ubijanja in se oblikujejo kot obrambni mehanizem pred prvotno željo po krvi, užitkom in ubijanju pri praljudih. V skladu s tem se tabu devištva navezuje na tabu menstruacije, ki je skoraj brez izjeme še vedno prisoten. Primitivni ljudje se ne morejo izogniti krvi, da ne bi skrivnostnega fenomena vsakomesečnega krvnega toka povezovali s sadiščinimi predstavami. Menstruacijo, še posebej prvo, si razlagajo kot ugriz nekega duha-živali, oziroma kot znak spolnega odnosa s tem duhom. Na podlagi poročil lahko včasih tega duha prepoznamo kot duha nekega prednika, iz česar je, če se opremo na druge vpoglede, mogoče sklepati, da nastopa menstruiračoč dekle kot tabu zato, ker je v lasti omenjenega duha.

Po drugi strani pa seveda ne gre precenjevati vplivov momenta, kot je strah pred krvjo. Le ta ni bil nikoli dovolj močan, da bi zaradi njega opustili obrezovanje dečkov in še bolj grozljivo obrezovanje deklic /ekscizija kitorisa in labia minora/, ki ju deloma prakticirajo omenjena ljudstva, niti, da bi razveljavili druge obrede, pri katerih prihaja do prelivanja krvi. Ne gre se torej čuditi, če strah pred krvjo pri prvi združitvi premagajo v dobro zakonskega moža.

Druga razlaga, ki se nam ponuja, se prav tako ne ozira na seksualnost, je pa daljnosežnejša in bolj splošna. Primitivni človek je po tej razlagi, podobno kot v psihoanalitičnem nauku o nevrozah to trdimo o tesnobnih nevrotikih /Angstneurotiker / žrtve neke vedno pretežne tesnobe pripravljenosti /Angstbereitschaft/. Tesnoba pripravljenost se kaže v svoji najčistejši obliki v vseh tistih okoliščinah, ki se na kakršenkoli način razlikujejo od običajnih, v okoliščinah, ki prinašajo seboj nekaj novega, nepričakovanega, nerazumljivega ali grozljivega. Od tod izvira tudi obredje, ki so si ga v veliki meri prisvojile kasnejše religije, povezano z izhodiščem vsakega novega podvzetja, z začetkom vsakega novega obdobja, s prvimi sadovi človeškega, živalskega in rastlinskega življenja. Nevarnosti, ki naj bi po njegovem lastnem pričanju ogrožale tistega, ki trpi tesnobo, nikoli ne nastopijo v čistejši obliki, kot prav na prvi stopnji neke nevarne situacije; prav ta stopnja pa je tudi edini trenutek, ko je lahko obramba pred njimi smotrna. Prvi spolni odnos v zakonski zvezi si glede na svojo pomembnost prav gotovo zasluži te previdnostne ukrepe. Oba poskusa razlage, prvi, utemeljen na strahu pred krvjo in drugi, oprt na tesnobo pred novim in neznanim, si ne nasprotujeta, marveč se dopolnjujeta. Prvi spolni odnos je prav gotovo še posebej pomembna premisleka vredno dejanje, še toliko bolj, če mora pri tem teči kri.

Tretja razlaga - ki ji je Crawley najbolj naklonjen - postavlja tabu devištva v širši kontekst, ki obsega vse

aspekte seksualnega življenja. Tabu ni le prvi koitus z žensko, ampak spolni odnos nasploh, skorajda bi mogli reči, ženska vsa je tabu. Ženska ni tabu le v posebnih, iz življenja njenega spola izhajajočih situacijah, kot so menstruacija, nosečnost, rojevanje in poporodna doba; tudi zunaj njih je razmerje z žensko podvrženo tako zavezujočim in tako številnim omejitvam, da imamo več kot dovolj razlogov za dvom v domnevno seksualno svobodo divjih ljudstev. Res je, da seksualnost primitivnih ljudi v določenih okoliščinah preseže vse zadržke, toda večinoma je videti, da je ta še bolj omejena s prepovedmi, kot na višjih stopnjah kulturnega razvoja. Kadar se moški loti česa specifičnega, odprave, lova ali bojnega pohoda, se mora izogibati ženski, še posebej pa spolnega odnosa z njo, sicer bi njegova moč opešala in bi mu to prineslo nesrečo. Tudi v običajih vsakdanjega življenja

težnje po ločenosti spolov ni mogoče spregledati. Ženske živijo z ženskami, moški skupaj z moškimi; družinsko življenje v našem pomenu te besede pri mnogih primitivnih plemenihkomajda obstaja. Ločitev seže včasih tako daleč, da pripadniki enega spola ne smejo izreketi osebnih imen drugega in da ženske razvijejo jezik s posebnim besediščem. Seksualne potrebe vedno znova prelamljajo ločitvene pregrade, vendar se morajo pri nekaterih plemenih celo stiki med možem in ženo odvijati zunaj hiše in v tajnosti.

Kjer je primitivni človek postavil tabu, tam sluti nevarnost in nedvomno se v zgoraj navedenih predpisih izraža nek načelen strah pred žensko. Ta strah je morda utemeljen prav v tem, da se ženska od moškega razlikuje, da je zanj vedno nedoumljiva, skrivnostna, tuja in kot taka sovražna. Moški se boji, da bi ga ženska oslabil, okužila s svojo ženskostjo in bi se zato izkazal nesposobnega. Uspavajoč in sproščujoč učinek koitusa se kaže kot prototip njegovih bojazni in kot realizacija vpliva, ki ga ima ženska v spolnem odnosu nad moškom. Pozornost, ki jo ženska terja od moškega, to tesnobo še bolj pozablja. V vsem tem ni ničesar presežnega, ničesar, kar ne bi še naprej živel med nami.

Mnogi raziskovalci danes živečih primitivnih ljudstev trdijo, da so ljubezenska stremjenja le teh relativno šibka in da nikoli ne dosežejo intenzivnosti, ki smo je vajeni v naši kulturi. Čeprav drugi tej presoji oporekajo, pa navedeni tabuji pričajo o eksistenci neke sile, ki se s tem, da žensko odklanja kot tujo in sovražno, zoperstavlja ljubezni.

Crawley z izrazi, ki se le malo razlikujejo od psihoanalitične terminologije pojasnjuje, da se sleherni individuum z nekakšnim "tabujem osebne izolacije" ločuje od drugih in da prav majhne razlike med siceršnjimi podobnostmi vzpostavljajo občutke tujosti in sovražnosti. Bilo bi vabljivo slediti tej ideji in iz "narcizma majhnih razlik" pojasniti sovražnost, ki se v vseh človeških odnosih uspešno zoperstavlja občutjem povezanosti in premaguje zapoved ljubezni do bližnjega. S tem, da je opozorila na kastracijski kompleks in njegov vpliv na presojanje ženske, je psihoanaliza po vsej verjetnosti razkrila velik del tega, kar se skriva za moškim narcisističnim in s podcenjevanjem pomešanim zavračanjem ženske.

S tem razmišljanjem smo že presegli daleč čez našo temo. Tabu ženske, vzet nasploh, ne osvetljuje posebnih pravil, ki veljajo za seksualni akt z devico. Se vedno pa ostajamo v okviru prvih dveh razlag strahu pred krvjo ter strahu pred novim in neznanim in še o teh dveh bi morali reči, da ne sežeta v jedro vprašanja o obarvanem tabuju. Ta tabu očitno temelji v naravnosti bodočemu zakonskemu možu odreči nekaj, česar ni mogoče ločiti od prvega seksualnega akta, čeprav naj bi po naših uvodnih opazanjih prav ta odnos pripeljal do še posebne navezanosti ženske do tega moškega.

Tokrat ni naša naloga, da bi razpravljali o izviru in o vseh pomenih pravil, določenih s tabujem. To sem storil v svoji knjigi TOTEM IN TABU /1912-13/, kjer sem obravnaval vlogo izvirne ambivalentnosti pri nastanku tabuja in sledil njegovi genezi iz predgovodinskih procesov, ki so vodili k osnovanju človeške družine. Prvotnega pomena tabujev, kakršne opazamo pri proučevanju današnjih primitivnih plemen, ni več mogoče razbrati. Pri takšnih zahtevah zlahka pozabimo, da tudi najbolj primitivna ljudstva živijo v kulturi, daleč

odmaknjeni od prazgodovinske, ki je časovno prav toliko stara kot naša in ki ustreza neki poznejši, četudi drugačni razvojni stopnji.

Tabuje najdemo danes med primitivnimi ljudstvi že dovršene v prav tako zapleten sistem, kakršnega nevroški razvijajo v svojih fobijah, stare pa so nadomestili novejši, harmonično skladni motivi. Genetične probleme bomo pustili tu ob strani namesto tega posegli nazaj k trditvi, da primitivni človek postavi tabu tam, kjer se boji nevarnosti. Ta nevarnost je, vzeto nasploh, psihičnega značaja saj primitivni človek na tej točki ni prisiljen k razlikovanju, ki se zdi nam neizogibno. Ne ločuje namreč niti materialne od psihične, niti realne od imaginarne nevarnosti. V njegovem konsekvntno izpeljanem animističnem umevanju sveta izvira vsaka nevarnost iz sovražne naravnosti nekega bitja z dušo, prav takšnega, kot je on sam. To velja tako za nevarnost, ki mu preti s strani kake naravne sile, kot tudi za tisto, s katero ga ogrožajo ljudje ali živali. Na drugi strani pa je vajen svoje notranje vzgibe sovražnosti projicirati v zunanji svet, jih torej pripisati tudi objektom, ki so mu mrzki ali pa le tuji. Kot vir nevarnosti prepozna tako tudi žensko, prvi seksualni akt z njo pa dojema kot še posebej intenzivno nevarnost.

Menim, da bomo zdaj, če natančneje raziščemo obnašanje žensk na naši današnji razvojni stopnji kulture in v enakih okoliščinah, lažje pojasnili, katera je ta stopnjevana nevarnost in zakaj preti ravno bodočemu zakonskemu partnerju. Kot rezultat te raziskave bom najprej predpostavil, da takšna nevarnost dejansko obstaja in da se primitivni človek s tabujem devištva brani pred prav občuteno, pa čeprav psihično nevarnostjo.

* Članek je bil napisan septembra 1917, vendar je bil objavljen šele v naslednjem letu kljub nekajletnemu zamiku, ki ga ločuje od predhodnih dveh "Prispevkov k psihologiji ljubezenskega življenja" /Über einen besonderen Typus der Objektwahl beim Manne (1910) in Über die allgemeinste Erniedrigung des Liebeslebens (1912)/, soderjo ti trije spisi na neki način skupaj. V intervalu med drugim in tretjim, tj. pričujočim prispevkom, je izšel Totem in tabu (1912-13), tako da lahko "Tabu devištva" beremo kot dodatek k drugemu delu omenjene knjige. Ta spis na drugi strani vsebuje tudi razpravo o kliničnih problemih ženske frigidnosti in tako dopolnjuje raziskavo o moški impotenci v drugem spisu "Prispevkov". Slovenski prevod besedila je narejen po izdaji v Studienausgabe, Bd. 5, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1972, str. 213-228 in angleškem prevodu v The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. 11, The Hogarth Press, London 1957, str. 193-208.

2 /Prim. opombo ob koncu Freudovega poznega spisa "Končna in neskončna analiza" (1937c)./

3 Prim. Crawley (1902) The Mystic Rose, a Study of Primitive Marriage, London., Bartles in Ploss (1891) Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, Leipzig.; različna mesta v Frazer (1911) Taboo and the Magic of the Soul (The Golden Bough, 3. izd., III. del), London in Havelock Ellis (1910) Studies in the Psychology of Sex, Vol. VI.: Sex in Relation to Society, Philadelphia.

4 "Thus in the Dieri and neighbouring tribes (in Australia) it is the universal custom when a girl reaches puberty to rupture the hymen. (Journ. Antrop. Inst., Bd. 24, 1894) In the Portland and Glenelg tribes this is done to the bride by an old woman; and sometimes white men are asked for this reason to deflower maidens (Brough Smith /1878/, Bd. 2, 319)."

5 "The artificial rupture of the hymen sometimes takes place in infancy, but generally at puberty... It is often combined, as in Australia, with a ceremonial act of intercourse."

6 The hymen is artificially perforated, and then the assisting men have access /ceremonial, be it observed/ to the girl in a stated order... The act is in two parts, perforation and intercourse."

7 "An important preliminary of marriage amongst the Masai /in Equatorial Africa/ is the performance of this operation on the girl. /J. Thomson (1887, Bd. 2), 258./ This defloration is performed by the father of the bride amongst the Sakais /Malay/, Battas /Sumatra/, and Alfoers of Celebes. /Ploss & Bartels (1891), Bd. 2, 490./ In the Philippines there were certain men whose profession it was to deflower brides, in case the hymen had not been ruptured in childhood by an old woman who was sometimes employed for this. /Featherman (1885-91), Bd. 2, 474./ The defloration of the bride was amongst some Eskimo tribes entrusted to the angekok, or priest. /Ibid., Bd. 3, 406./

8 /Freud je to delo pisal med prvo svetovno vojno./

9 Nevesta je v številnih primerih poročnega obredja nedvomno seksualno na razpolago ženinovin svatomu, ne pa tudi ženinu samemu.

10 Prim. Totem und Tabu

11 (Freud se k temu problemu povrne v 4. poglavju "Množične psihologije" /1921c/ in v 5. poglavju "Nela-godja v kulturi" /1930a/.)

IZPOD PULTA . . . 4